

سرشناسه	پورشبانان، علی‌رضا، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	سینمای سرگرمی و ادبیات کلاسیک فارسی / نویسنده علی‌رضا پورشبانان.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه هنر؛ پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۶۷ ص.
شابک	۳۰۰۰۰ ریال 978-600-6513-23-2
وضعیت فهرست‌نویسی	فیفا
یادداشت	چاپ قبلی: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۶.
موضوع	اقتباس‌های سینمایی
موضوع	Film adaptations
موضوع	سینما و ادبیات
موضوع	Motion pictures and literature
موضوع	ادبیات فارسی -- اقتباس‌های سینمایی
موضوع	Persian literature -- Film adaptations
شناسه افزوده	دانشگاه هنر
شناسه افزوده	پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۷ س۹۳ پ/۸۵/۱۹۹۵ PN
رده‌بندی دیویی	۷۹۱/۴۳۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	۵۴۲۸۳۱۲

کلیه حقوق برای دانشگاه هنر محفوظ است.
نشانی: تهران، خیابان حافظ، خیابان شهید سرهنگ سخایی، بین تقاطع سی تیر و فردوسی،
شماره ۵۸، دانشگاه هنر. تلفن: ۶۶۷۲۵۶۸۲ | artunipub@art.ac.ir

عنوان: سینمای سرگرمی و ادبیات کلاسیک فارسی
نویسنده: علی‌رضا پورشبانان (عضو هیئت علمی دانشگاه هنر تهران)

ناشر: دانشگاه هنر با همکاری پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

ویراستار: دکتر شیرزاد طایفی

صفحه‌آرا: وحید لنجان‌زاده - حسین آذری

طراح جلد: مرضیه میرقلیخان

شمارگان: ۲۵۰

نوبت چاپ: اول ناشر، ۱۳۹۷

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۱		مقدمه مؤلف
۵		پیشگفتار
۳۳		فصل اول: نشر
۱۶۵		فصل دوم: نظم
۲۶۱		منابع
۲۶۹		نمایه

مقدمه مؤلف

«تقدیم به
پدرم مردی از تبار آینه»

اقتباس از ادبیات کلاسیک فارسی برای تولید فیلم‌های سینمایی ازجمله مسائلی است که پرداختن به آن در قالب تحقیقات و پژوهش‌های تازه، امری کاربردی و مهم است که می‌تواند در گام اول تا حدی نیازهای نظری معطوف به استفاده از متون غنی ادبیات کلاسیک فارسی در سینمای امروز ایران و حتی جهان را مرتفع نماید. براین اساس کتاب پیش‌رو تلاشی است که در راستای سایر تألیفات نگارنده در این حوزه، معرفی آثار منتخب ادبیات کلاسیک فارسی را برای تولید نسخه‌های نمایشی مد نظر قرار داده و در آن سعی شده با رویکردی پژوهشی و نگاهی میان‌رشته‌ای وجوه مطلوب آثار شاخص این ادبیات برای انجام اقتباس سینمایی به مخاطبان ارائه گردد.

برای بررسی بهتر و دقیق‌تر مسئله اقتباس از آثار ادبیات کلاسیک فارسی با رویکردی نمونه‌محور، در کتاب پیش‌رو، به همسازی آثار منتخب با برخی ملاک‌های مطلوب سینمای پرمخاطب و سرگرمی‌ساز توجه شده و تلاش گردیده شاخص‌های مناسب این نوع سینما در آثار برگزیده در دو حوزه نظم و نثر تحلیل و نمایانده شود.

پس از بیان برخی کلیات و تعاریف نظری در پیشگفتار، در فصل‌های اول و دوم، برای آشنایی بیشتر خوانندگان با اثر و زمینه‌های تولید ادبی آن، بعد از معرفی اجمالی مؤلف و طریقهٔ ویژهٔ ادبی او، مختصری دربارهٔ سبک، شیوه و ویژگی‌های خاص متن مطالبی ارائه شده، در نهایت پس از بیان خلاصهٔ داستان اثر، عناصر نمایشی مطلوب اقتباس در گسترهٔ سینمای سرگرمی در آن تحلیل شده است.

براین‌اساس، برای تحلیل هرچه جامع‌تر متون ادبی برگزیده از منظر وجود و جوه مطلوب اقتباس سینمایی، و در نهایت تبدیل آنها به نسخه‌های تصویری، در بخش پیشگفتار به عناصر نمایشی مناسب برای اقتباس که می‌توانند باعث تصویری شدن یک روایت و در نهایت بالا بردن ظرفیت اقتباس سینمایی از آن شوند، با توجه به دیدگاه‌ها و شاخص‌های معتبری که از سوی پژوهشگران برتر این حوزه، ارائه گردیده، اشاره شده و در فصل‌های بعد و بر مبنای توجه به نظم و نثر بودن آثار منتخب و رعایت تقدم و تأخر تاریخی، وجوه تصویری این آثار بر اساس شاخص‌های تفسیر شده، ارزیابی می‌شود. برای تجسم بهتر فضای تحلیل در برخی از موارد، ذیل عناصر نمایشی و اقتباسی هر متن، سعی شده از برخی تصاویر^۱ گرافیکی خیال‌انگیز و یاری‌رسان به مخاطب در راستای درک سریع‌تر و بهتر نمایشی بودن ابعاد مختلف داستان، مانند ظاهر و فیزیک اشخاص (مثبت و منفی، انسان و غیر انسان و ...) در کنار تصاویری از کشمکش‌های گوناگون و پرهیجان فردی و گروهی، استفاده شود. در پایان بررسی هر اثر نیز، با توجه به مجموع آراء نظریه‌پردازان و فیلم‌سازان سینما که روش‌های اقتباسی را در سه دسته کلی برداشت آزاد، اقتباس وفادار و اقتباس لفظ‌به‌لفظ دسته‌بندی می‌کنند، با توجه به ظرفیت‌های هر متن، روش اقتباسی

۱. تصاویر استفاده شده در کتاب و روی جلد، هیچ یک طراحی شده نیست و تنها متناسب با محتوای متن از وبگاه‌های اینترنتی انتخاب شده است.

مناسب‌تر برای هر اثر پیشنهاد می‌شود.

بدیهی است که در برخی موارد به‌دلیل نزدیکی ساختار آثار ادبی، شباهت‌ها و حتی نوعی تکرار در تحلیل عناصر نمایشی در متون به چشم بخورد که سعی گردیده تا حد امکان تعدیل شود؛ اما به‌دلیل آنکه این آثار هر یک نماینده ژانر یا زیرژانر خاصی بوده‌اند، ضروری می‌نمود که به هر یک از آنها به‌عنوان نمونه‌هایی از گونه خود پرداخت شود تا بر اساس آن، بتوان نتایج را به آثار بیشتری تعمیم داد.

نمونه‌های برگزیده شده از متون ادبیات کلاسیک فارسی برای تحلیل وجوه تصویری در کتاب پیش‌رو، بر اساس دو رویکرد انتخاب شده‌اند؛ رویکرد اول، اهمیت هر یک از این آثار در ژانر خود— با توجه به نظر مؤلف— و اهمیت آنها در ادبیات فارسی و نزد بیشتر استادان، منتقدان و پژوهشگران است و دوم رویکرد دقت‌گرایی و ژرف‌نگری با محدود کردن نمونه‌های آماری است که بتواند ارزش پژوهشی اثر را در سطح قابل قبولی حفظ نماید. چه بسا آثار دیگری هم باشند که به نظر برخی مخاطبان محترم، از ظرفیت‌های اقتباسی و نمایشی بارزی برای سینمای سرگرمی برخوردارند، اما در این کتاب به آنها پرداخته نشده باشد که با توجه به دورویکرد بیان شده، این تفاوت نظر قابل تفسیر است.

بخشی از این کتاب، حاصل پژوهش در دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی در قالب رساله دکتری اینجانب است که در بهار ۱۳۹۴ و در دانشگاه تربیت مدرس تهران، به راهنمایی عالمانه استاد گرانقدر آقای سعید بزرگ‌بیگدلی و مشاوره استادان فرهیخته‌ام آقایان شیرزاد طایفی و علی شیخ مهدی، به انجام رسیده است. پاس می‌دارم دانش و بزرگی این استادان عزیز را که همواره یار و پشتیبانم بودند و در همه مراحل از شاگرد کوچک خود حمایت فرموده، در برطرف کردن مشکلات موجود، نهایت دلسوزی و شفقت پدرانه و استادانه را نثار بنده نمودند و راه را برایم هموار کردند.

همچنین تشکر می‌کنم از سرکار خانم سیده راضیه یاسینی، ریاست محترم پژوهشکده هنر پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات که با نگاهی مسئولانه و هنرگرا، زمینه چاپ این کتاب را در انتشارات این پژوهشگاه فراهم نموده، مرا از راهنمایی‌های بی‌دریغ خود بهره‌مند ساختند.

علیرضا پورشبانان

(عضو هیئت علمی دانشگاه هنر تهران)

بهار ۱۳۹۷

پیشگفتار

(تعاریف و کلیات)

تعامل سینما و ادبیات

سینما از زمانی که پا به عرصه حیات هنرهای هفتگانه گذاشته و به تدریج رشد و تکامل پیدا کرده، همواره با سایر هنرها در تعامل بوده و به خصوص از ادبیات تأثیر گرفته و بر کار بسیاری از نویسندگان ادبیات نیز اثر گذاشته است. به عبارت دیگر در یک نگاه کلی باید گفت سینماگران، داستان و همه عناصر روایت را از دنیای ادبیات وام گرفته و با به خدمت درآوردن آن در چارچوب شکل بیانی مخصوص به خود، دنیایی تازه از تصاویر قصه گو را پیش چشم مخاطبان خلق کرده اند. از این منظر یکی از معمول ترین و مستقیم ترین راه های این تعامل میان ادبیات و سینما، مسئله اقتباس از ادبیات برای ساخت فیلم های سینمایی است که البته بعدها و با حضور تلویزیون، این روند با قدرت هرچه تمام تر در این جعبه جادویی همواره در حال کار، نیز ادامه یافته و در

قالب اقتباس برای انواع فیلم‌های تلویزیونی، انیمیشن‌های (پویانمایی‌ها) متنوع و سریال‌های کوتاه و بلند تجلی یافته است.

این رابطه مهم و اساسی که از دیرباز در سینما و تلویزیون در کشورهای مختلف دنیا به‌ویژه سینمای امریکا (شامل هالیوود و سینمای مستقل) و سینمای اروپا، شکل گرفته و در طول زمان قوام یافته است، در ایران نیز تا حدی وجود داشته؛ و به عبارتی حتی می‌توان گفت بسیاری از فیلم‌های ابتدایی ساخته شده در ایران نیز ماهیتی اقتباسی و متکی بر ادبیات داشته‌اند. البته اینکه این رویکرد تا چه حد موفق بوده و اساساً تا چه میزان توانسته باعث موفقیت سینما و رونق آن ادبیاتی که فیلم‌ها از آن اقتباس شده، گردد، محل تأمل است؛ اما در هر صورت مرور فیلم‌های تاریخ سینمای ایران نشان می‌دهد که این توجه ویژه به ادبیات برای ساخت فیلم‌های سینمایی همواره مد نظر برخی فیلم‌سازان بوده و اقتباس از آثار ادبی کلاسیک و معاصر فارسی در سینمای ایران سابقه‌ای به اندازه تاریخ ظهور این هنر در کشور دارد. با دقت در این پیشینه‌شناسی و مطالعه تاریخی در باب اقتباس، نکات قابل اعتنایی به چشم می‌خورد که توجه به آنها برای درک واقعیت روند شکل‌گیری و حرکت (و نه رشد) اقتباس ادبی برای سینمای ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به عبارت دیگر با مروری بر تاریخ این رابطه در فیلم‌سازی ایران، مشخص می‌شود جریان اقتباسی در آن با اینکه در مواردی وجود داشته و حتی باعث شکل‌گیری موفقیت‌هایی هم برای سینما و هم برای ادبیات شده – مثلاً فیلم‌های گاو و دایره مینای مهرجویی – اما در بیشتر موارد، روندی بی‌رهرو و ابتر مانده است که امروز به‌جز استثنائاتی محدود، مصداق‌های موفق زیادی برای آن نمی‌توان احصا نمود. این ضعف تقریباً دائمی در سینمای ایران دلایل مختلفی شامل عدم درک صحیح فیلم‌ساز از اثر ادبی، نداشتن آگاهی و فهم روش‌شناسانه در ارائه متن ادبی به‌صورت بیان سینمایی،

نبود امکانات فنی و اقتصادی کافی برای خلق همه‌شکوه یک اثر ادبی در ابعاد مختلف ساختاری و محتوایی، نبود رویکرد بین‌رشته‌ای در میان متخصصان ادبی و متن‌شناسان و شارحان بزرگ برای آماده کردن متون ادبی برای استفاده در سینما و... دارد و اغلب در هر دو رویکرد به ادبیات کلاسیک و معاصر نیز وجود داشته است.

اینکه این وضعیت تاکنون به این شکل دنبال شده و تبلور آن به صورت ضعف شدید فیلم‌سازی اقتباسی در ایران غیر قابل انکار است، دلیل و انگیزه مناسبی است که به سراغ ادبیات رفته و با نگرشی نه چندان تازه اما کاربردی، اولین اقدامات را برای به وجود آوردن زمینه استفاده از ادبیات فارسی در فیلم‌سازی روز ایران عملی نماییم. با این رویکرد و با توجه به گستره عظیم ادبیات فارسی از ادبیات کهن تا ادبیات معاصر، برای عملی‌تر شدن نتایج تحلیل، نگارنده ابتدا گستره ادبیات کلاسیک، آن هم از نوع روایی، را انتخاب کرده و بررسی ادبیات معاصر را برای اقتباس در سینما، از ادبیات کلاسیک جدا می‌کند، ثانیاً با توجه به اهمیت و جایگاه سرگرمی‌سازی و جذب مخاطب در میان اهداف و انگیزه‌های مختلف از اقتباس برای سینما، آثاری را که با این هدف و انگیزه قرابت بیشتری داشته باشند و احتمالاً بتوانند توجه مخاطبان بیشتری را جلب نمایند، بررسی خواهد نمود.

تعریف اقتباس در سینما

اقتباس در لغت یعنی فراگرفتن، اخذکردن، آموختن یا فایده گرفتن از کسی، همچنین گرفتن مطلب از کتاب یا رساله‌ای با تصرف و تلخیص. (معین؛ ذیل اقتباس) معادل این واژه در زبان انگلیسی واژه «Adaption» است و در سینما به معنی ساز و کاری دلالت دارد که طی آن یک نسخه نمایشی بر اساس اثری مکتوب، که می‌تواند شامل انواع کتاب‌های ادبی باشد، ساخته می‌شود و در یک بیان خلاصه،

تبدیل و ترجمه دستمایه یک رسانه به رسانه‌ای دیگر است.

در اقتباس، گزینش و انتخاب امری ضروری و حتمی است و اساس یک اقتباس خوب از بد را با توجه به همین انتخاب‌ها می‌توان از هم تشخیص داد؛ بر این مبنا، اقتباس‌هایی در نتیجه نهایی و نسخه تصویری ماندگار خواهند شد که رویکرد انتخابی در آنها با توجه به میزان ظرفیت نمایشی شدنشان، مناسب و در حد مطلوب باشد و تشخیص صحیح اقتباس‌کننده از عناصر غیر دراماتیک در اثر مبدأ، مانع از حضور آنها در اثر اقتباسی گردد.

با این توصیف، اقتباس‌کننده بنا به میزان مهارت و درک جوهره درام، می‌تواند تشخیص دهد که چه عناصری برای یک اقتباس ضروری است و چه عناصری ارزش ورود به اقتباس را ندارد و حتی وجود آنها می‌تواند باعث ناکارآمدی این ساز و کار فنی-هنری شود.

سه روش اقتباس در سینما

امکانات و ظرفیت‌های هر متن ادبی برای تبدیل شدن به یک نسخه نمایشی با دیگر آثار متفاوت است و بسته به نوع اثر و زمان و موضوع و شیوه به کار رفته از سوی نویسنده، تمایزهای گوناگونی با دیگر آثار ادبی دارد. بنابراین کاملاً طبیعی و روشن است که در روند تبدیل شدن متن ادبی به یک نسخه نمایشی نیز با رویکردها و روش‌های متفاوتی با آن متن برخورد شود.

در سینما و تا این لحظه از عمر این هنر، حداقل سه روش اصلی و کلی برای اقتباس در سینما رشد یافته که فیلم‌سازان برای تبدیل متون مختلف ادبی به آثار سینمایی به آنها توجه کرده‌اند. این سه روش در تولیدات مختلف سینمایی گاهی به صورت کاملاً مجزا به عنوان سازوکار تبدیل یک متن به اثر سینمایی مورد توجه بوده و در مواقعی نیز به صورت ترکیبی (ترکیب میان دو روش در تبدیل بخش‌های